

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

4223

برسات

www.ketab.ir

واعظی، احمد، ۱۳۴۱-

رویکردهای فقهی: فقه فردی، فقه نظام‌های اجتماعی، فقه حکومتی / احمد واعظی. - قم: دانشگاه باقرالعلوم علیه السلام، ۱۳۹۸.
۷۲ص - -

ISBN 978-622-95843-9-1

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا.

کتاب‌نامه: ص. [۶۷]-۶۸؛ همچنین به صورت زیرنویس.
نمابه.

۱. فقه جعفری - بررسی و شناخت. ۲. فقه - بررسی و شناخت. الف. دانشگاه

باقرالعلوم علیه السلام. ب. عنوان.

۲۹۷/۳۴۲

BP ۱۶۹/و ۳ ر ۹

شماره کتاب‌شناسی ملی: ۴۷۹۹۸۰۹

۱۳۹۸

رویکردهای فقهی

فقه فردی، فقه نظام‌های اجتماعی، فقه حکومتی

احمد واعظی

www.ketab.ir

رویکردهای فقهی
نقد فردی، صف، نظام‌های اجتماعی، فقه حکومتی

• نویسنده: احمد واعظی

• ناشر: دانشگاه باقرالعلوم علیه السلام

• لیتوگرافی، چاپ و صحافی: چاپخانه مؤسسه بوستان کتاب

• نوبت چاپ: اول / ۱۳۹۸ • شماره‌گان: ۳۰۰ • بها: ۱۰۰۰۰ تومان

تمامی حقوق © محفوظ است
printed in the Islamic Republic of Iran

فهرست مطالب

۷	مقدمه
۱۳	فقه فردی (فقه به مثابه دانش استنباط احکام مکلفین)
۱۶	ویژگی های فقه فردی
۱۹	فقه نظام های اجتماعی (فقه به مثابه دانش تنقیح نظامات)
۲۴	شهید صدر و نظام اقتصادی اسلام
۲۷	آفاق فلسفی نظام سازی اسلامی
۲۹	راه و روش کشف نظام های اجتماعی
۳۳	ملاحظات
۴۳	فقه حکومتی
۵۰	تفاوت فقه حکومتی با فقه سیاسی و دیگر فقه های مضاف
۵۲	مبانی و ویژگی های فقه حکومتی
۵۲	۱. جامعیت فقه اسلامی
۵۳	۲. اصالت بخشی به وجه سیاسی دین
۵۵	۳. نگاه حداکثری به اهداف، وظایف و موضوع فقه

رویکردهای فقهی

- ۶۰..... ۴. انعطاف‌پذیری در انطباق با مقتضیات زمان
- ۶۲..... تأثیر فقه حکومتی بر فرایند استنباط فقهی
- ۶۴..... تأثیر فقه حکومتی بر علم اصول
- ۶۷..... کتاب‌نامه
- ۶۹..... نماد اعلام و اصطلاحات

مقدمه

در ادبیات معاصر دینی به‌ویژه بعد از پیروزی انقلاب اسلامی و تشکیل نظام اسلامی و رسمیت و رواج پیدا کردن بحث از تطبیق شریعت و نقش آفرینی فقه در عرصه حیات جمعی و شرعیت‌یافتن تصمیم‌های مدیریتی و وضع قوانین اسلامی و مدیریت کلان جامعه بر حسب احکام و اصول اسلامی با واژگان و ترکیب‌هایی نظیر «فقه فردی»، «فقه اجتماعی»، «فقه النظام»، «فقه نظامات اجتماعی»، «فقه سیاسی»، «فقه حکومتی»، «فقه ولایتی»، «فقه الولایه و الحکومه»، «فقه الاداره» مواجه هستیم.

برخی از این تعبیرها راجع به فقه، جنبه توصیفی داشته و در صدد بیان خصوصیت و ویژگی فقه موجود است، که گاه به طور ضمنی با نگاه انتقادی و اعتقاد به کاستی و نقص در کلیت فقه موجود همراه می‌شود، مانند ترکیب «فقه فردی» در نزد کسانی که صفت فردی بودن و عطف توجه به احکام فرعی مربوط به افعال مکلفین را وجه غالب و مسلط تاریخ فقه امامیه می‌دانند.

رویکردهای فقهی

برخی از این تعابیر و ترکیب‌ها جنبه تجویزی و توصیه‌ای دارد و به فقه «آن‌گونه که باید باشد» نظر دارد نه «فقه آن‌گونه که هست». در واقع کاربران ترکیب‌هایی نظیر «فقه اجتماعی»، «فقه النظام»، «فقه حکومتی» با ایمان و اعتقاد به این‌که فقه و منابع فقه ظرفیت پرداختن به مسائل اجتماعی و نظامات اجتماعی را دارد خواهان تلاش فقه‌های شیعه در جهت پاسخ به مسائل اجتماعی و ترسیم و تنقیح نظام‌های مختلف اجتماعی هستند. آنان فقه موجود و فقه آن‌چنان که هست را نسبت به پاسخ مناسب به مسائل سیاسی و امور مربوط به اداره جامعه، نارسا و ناکافی می‌دانند و با تأکید بر لزوم غنابخشی به «فقه سیاسی» و «فقه اداره» (فقه مدیریت) به جبران این نارسایی‌ها و نقص‌ها دعوت می‌کنند.

بنابراین، چنین نیست که تک‌تک این تعبیرها و ترکیب‌های مربوط به فقه، دارای تبار و سابقه تاریخی مشخص بوده و اشاره به رویکرد خاصی در زمینه فقه اسلامی داشته باشد. ما از مفهوم «رویکرد فقهی» مضمون و معنایی را در نظر داریم که کاملاً متفاوت با مشرب و منهج و مکتب فقهی است؛ زیرا مشرب‌ها و مکتب‌های فقهی معمولاً براساس تفاوت در نگاه به منابع فقه و روش دستیابی به احکام فقهی از یک‌دیگر متمایز می‌شوند برای مثال «مکتب اخباری» و «مکتب اصولی» در فقه امامیه براساس اختلاف نظر در منابع فقه و روش اجتهادی شکل گرفته است، اخباری‌ها یگانه منبع فقه را احادیث معصومین علیهم‌السلام دانسته و حتی قرآن کریم را مستقیماً محل استشهاد فقیه

نمی‌دانند؛ زیرا مخاطب قرآن از نظر آنان، راسخین فی العلم و ائمه معصومین هستند. از این رو آن فهم و تفسیری از قرآن که در کلمات ائمه و احادیث معصومین آمده است منبع استنباط فقهی است. آنان به عقل و اصول عملیه عقلی بی‌اعتنا هستند در حالی که مجتهدان اصولی مسلک، هم قرآن را در کنار احادیث منبع فقه می‌دانند و هم عقل را حجت دانسته و مستقلات عقلیه و غیرمستقلات عقلیه و اصول عملیه را در فرایند اجتهاد و استنباط احکام فرعیه و وظایف عملیه دخالت می‌دهند.

در فضای فقه اهل سنت نیز منهج‌ها و مکاتب فقهی به همین ترتیب از هم متمایز می‌شوند. مکتب فقهی نص‌گرا صرفاً قرآن و حدیث را منبع فقه می‌داند و مجالی برای عقل در تفقه قائل نیست و عقل‌گرایان بر نقش عقل که در کاربری قیاس و استحسان و دیگر اصول عقلیه متجلی می‌شود، تأکید دارند در همان عقل‌گرایان نیز اختلاف روشی در مورد اصل کاربری قیاس و شرایط کاربری آن و نیز استحسان و مصالح مرسله و سدّ ذرایع وجود دارد که آن‌ها را از یکدیگر متمایز می‌کند.

آنچه ما از «رویکرد فقهی» در نظر داریم از سنخ تفاوت در روش استنباط و اختلاف در منابع فقه نیست بلکه از جنس نظریه‌پردازی درباره فقه و نگاه کلان به کلیت فقه است. آنچه رویکردهای فقهی را از هم متمایز می‌کند، تفاوت در قلمرو، اهداف و وظایف فقه و فقاہت است. برخی رویکردها، موضوع فقه و دامنه وظایف فقیه و فقاہت را

رویکردهای فقهی

محدودتر و برخی، وسیع تر و متفاوت تر لحاظ و تصویر می‌کنند و مکتوب حاضر، به صدد توضیح و تبیین چنین رویکردهایی در فقه است و به اعتقاد نگارنده می‌توان در فضای فقه امامیه به وجود سه رویکرد اصلی اذعان کرد که در ادامه به ایضاح این سه رویکرد خواهیم پرداخت.

این سه رویکرد فقهی بر اساس نوع نگاه به کلیت فقه دسته‌بندی شده‌اند. بنابراین، رویکردهای فقهی به ابواب و مسائل موردی و بخشی فقه، محل بحث ما نیست. برای مثال می‌توان به شاخه‌ای از فقه یا مسئله‌ای از مسائل فقه متمرکز شد و آرا و انظار فقها در آن باب یا مسئله را دسته‌بندی کرد. به نام «رویکردهای فقهی» در آن بخش یا باب یا مسئله معرفی کرد. نظر این‌که به امر سیاست و حکومت متمرکز شده و رویکردهای موجود در فقه شیعه راجع به امر سیاست و حکومت در عصر غیبت را دسته‌بندی کنیم و تکثر آرا یا تحوّل احتمالی دیدگاه‌های فقهی در این زمینه را مسئله‌بندی و متمایز کنیم. یا برای نمونه به مبحث عدالت توجه کرده‌اند سال و گونه‌های پرداختن فقهای امامیه به مبحث عدالت را تحت عنوان رویکردهای موجود در فقه امامیه نسبت به مسائل عدالت دسته‌بندی کنیم.

روشن است که این‌گونه تأملات و بررسی‌ها راجع به آرا و انظار فقهی در حوزه‌ها و مسائل خاص و بخشی فقه، با بحث مورد نظر ما بیگانگی و فاصله دارد و مراد ما از رویکردهای فقهی نوع نگاه و تصویری است که از کلیت فقه و رسالت و وظیفه فقه و فقها وجود دارد

و اختصاص به باب یا مسئله خاص ندارد و در واقع از سنخ نظریه پردازی کلان دربارهٔ فقه است.

این سه رویکرد اصلی که به آن خواهیم پرداخت، به لحاظ سابقه و قدمت تاریخی، یکسان نیستند. برخی از آن‌ها جدید و فافد سابقه روشن تاریخی در فقه شیعه است و محصول بازاندیشی در ماهیت فقه و اجتهاد سنتی از یک سو و اقتضات دنیای جدید و تحولات محترایی بدی در عرصه مناسبات و روابط اجتماعی است.

بهانه نگارش این مکتوب، طرح گفتمان علوم انسانی اسلامی است که به همت دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم و میز علوم انسانی قطب‌های فکری و فرهنگی این دفتر چند دوره آن با حضور دانشجویان مستعد علوم انسانی دانشگاه‌های کشور برگزار شده است و این جانب بحثی تحت عنوان «ریکردهای فقهی» برای دانشجویان رشته حقوق این طرح داشتم و خدای متعال بوفیق عنایت فرمود برای ارائه دوره دوم این مبحث برای دانشجویان طرح گفتمان در رشته حقوق در تابستان ۱۳۹۸ این مباحث را در قالب نوشتار حاضر قلمی نمایم.

برخود فرض می‌دانم از تلاش‌های صادقانه برادر بسیار عزیزم جناب حجت‌الاسلام والمسلمین پارسانیا که به عنوان رئیس قطب «علوم انسانی اسلامی و توانمندسازی علوم اسلامی» دفتر تبلیغات اسلامی سهم و نقش والایی در راه‌اندازی و تداوم طرح گفتمان علوم انسانی اسلامی داشتند تقدیر و تشکر نمایم. هم‌چنین از تمامی

رویکردهای فقهی

همکاران گران قدرم در دفتر تبلیغات اسلامی که در حسن اجرای این طرح سهیم اند.

همچنین از رئیس و دست‌اندرکاران تولید مؤسسه بوستان کتاب که در آماده‌سازی دقیق و چاپ و نشر اثر حاضر هم‌یار و همکار بودند، تشکر می‌شود.

الحمد لله ربّ العالمین

شهر مقدس قم، دانشگاه باقرالعلوم ع

احمد واعظی

۱۳۹۸/۵/۱۱